

SZENC MEZŐVÁROS A XVI—XVII. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A helytörténetkutató nincs könnyű helyzetben, amikor azt a feladatot kapja: egy olyan kisváros 400 év előtti életét idézze fel, amelyikről alig van több ismeretünk, mint hogy ott született és ott élte gyermekkorát egyik nagy írónk. A kutató ugyanis a ránk maradt források természetéből következően alig tud mást belőlük kiolvasni, mint egyrészt a kisváros lakói munkájának, mindennapi életének külső színterét, másrészt a hétköznapjaikat csaknem egészében felemészítő sokágú gazdálkodás részleteit. De nagyon keveset mondhat majd arról, ami a gazdaság gondjain túl foglalkoztatta őket, és amiről joggal tehetné fel, hogy valamelyes útravalóul szolgált a helységből kiszakadt világvándora számára, a gazdálkodás praktikus tudnivalóin túl.

Szenc mezőváros belsőségének és határának 16—17. századi képe eléggé pontosan megrajzolható, ha az első katonai térképfelvétel képén meg Bél Mátyás leírásán elvégezzük mindazt a törlést és berajzolást, amit egy 1632-es keletű szenci urbárium leltári jellegű adatai, valamint a 16. századi rovásadójegyzékeknek a szenci telkekre vonatkozó közlése alapján el kell végeznünk.

Így áll most már előttünk a helység egyetlen hosszú és egyben igen széles utcája; közepetáján, ahol szinte térré szélesedik, a két utcator között kőből épült középületekkel (ezek: a városi kocsmá és idegen városok építtette pincés raktárépítmények), a két soron összesen mintegy 150—150 parasztházzal. (Molnár Albert gyermekkorában még jóval 350 fölött volt a háztartások száma, élete utolsó éveiben mindössze 250 körül.) A központ körül jómódú civisek tágasabb és masszívabb, esetenként már bizonyára kőből épült házai, az egyik szélen és a fősorok mögött, meg egy kicsiny, kiágazó közben a zséleltség igénytelen vályogviskói. A másik végen és a házak sorában templom, a földesúr kétszobás háza, vendégfogadó, parókia, iskola és a királyi harmincadhivatal háza, valamennyi kőből vagy részben téglából, továbbá malmok, mészárszék, a gazdasági épületek közt számos kőpince. A belterületől meglehetősen távolságban úri majorság. A belső telkek kertjein túl észak felé nagy-kiterjedésű szőlőhegy, ismét pincékkal, mögötte tekintélyes csererdő; másutt szántók, rétek, legelők; mindenestül vagy 8000 katasztrális holdas terület. (A leírás alapja az 1632. évi urbárium, de félévszázaddal korábban azonos vagy hasonló épületek, intézmények álltak mindenütt, legfeljebb valamivel kezdetlegesebb kivitelben.)

Aki az akkori ország szegényes falvait és gazdag városait bejárta, az, Szencre érve, olyanformán illeszthette be a fenti képet a nagyobb egészbe, ahogy napjaink társadalomtörténései, akik egykori mezővárosaink helyzetét az „átmeneti”, „közbeeső” jelzőkkel próbálják érzékeltetni. E jelzők annyiban találók a mezővárosokra, hogy azok nem hasonlítottak sem a kunyhók rendezetlen halmazából vagy girbe-gurba utcáskákból álló falvak tizezreihez, de másfelől 10—15-nél alig több királyi városunk egyikéhez sem, ahol meg rendezett főtereken a gótika impozáns templomai,

középületei emelkedtek, mérnöki szabályossággal sorakozó utcákon emeletes patrícius-házak tömege, a külvárosok felé kőfalak. A mezőváros pontosan a kettő között állott, a hozzá tartozó terület is középszerű volt a határértékek között.

Az ország hozzávetőlegesen 800 egykori mezővárosának hosszú rangsorában azonban Szencet előkelő hely illette meg. Adatszerűen mutatja ezt már népességszáma is. A Mohács előtti időből még mintegy 30 oppidumot ismerünk, amelyek népesebbek voltak a 680-as lélekszámaúra becsült Szencnél. A 16. század második feléről nincs ugyan ilyen átfogó statisztikánk, de tudjuk, hogy miután az államterület tekintélyes része török uralom alá került, a megmaradt országrész mezővárosai a békés idők nagy prosperitásában továbbfejlődtek, különösen a főváros megyéjében, a Bécshez is közeleső Pozsony megyében fekvők, Szenc pedig közülük is valamennyit megelőzte. Az 1570-es években már kb. 2000-en lakták és ha a két királyi várost, Pozsonyt meg Nagyszombatot nem számítjuk, már minden megyebeli helység mögötte maradt, sőt egykori vetélytársát, a nem sokkal korábban túlszárnyalt Bazint meg Somorját kivéve, még csak meg sem közelítették. Bizonyos tehát, hogy most már országosan a legelsők közé került, s az sem kétséges, hogy ilyen gyors emelkedés csak erős bevándorlás útján vált lehetségessé.

Mi vonzotta ekkoriban, éppen Molnár Albert gyermekkorában, ilyen tömegesen Szencre a környékről beköltöző jobbágyokat, zselléreket, hódoltsági menekülteket: pontosan nem tudjuk. Közrejátszhatott benne Szenc uradalmának, a semptei uradalomnak hagyományos mezőváros-politikája: itt a népesség nagyobbik fele már régtől fogva mezővárosokban élt. Szerepe lehetett továbbá a kisváros meggyarapodásában a földesúrnak, a királytól kegyelt s nem régen honfűsített Julius Salmnak, aki könnyen megtehetette, hogy hatalmas birtokain jobb helyzetet biztosítson népe számára, mint amilyet a kisebb urak biztosítottak, s megvédhette a mások földjéről a maga városaiba szökdöső, költözködő jobbágyokat korábbi uraik erőszakoskodásaitól. Szenc úrbéres terheit csak egy későbbi földesúr, Thurzó Mihály idejéből ismerjük pontosan, amikor már kétségkívül erősen felszöktek: 1632-ben a bor-kilenceden, a minimális (telkesjobbágyonként évi egy forintos) pénzadón és „ajándékon” (1—1 itce vaj, sajt, egy kappan), valamint egy szekér fa fuvarozásán kívül minden más teher kollektív volt (megbecsülhetetlen előny akkoriban, elérhetetlen álmom a faluközösségek ezrei számára); a kollektív teher pedig, évi 100 akó bor, faggyú és bor beszolgáltatása a mészárszékek és malmok után, továbbá az úr vetéseinek, rétjeinek és szőleinek megmunkálása egészében még ekkor is igen elviselhető helyzetet jelentett számukra az országos átlaghoz viszonyítva. Mindenekelőtt azonban a sokágú mezőgazdasági termelés és értékesítés nagyon változatos, komplex lehetőségei jelentették a kisváros lendítőerejét. Szenc oppidumainak abba a csoportjába tartozott, amelyek legfőbb jövedelmüket nem, mint az alföldiek, az állattartásból (vagy földművelésből), hanem a bortermelésből nyerték. 1578—86 közt a falu évi átlagos dézsmaköteles bortermelése 20,000 akó (csaknem 11,000 hl) körül mozgott, s ez átlagosan 410 helyi és idegen termelő (háztartás) között oszlott meg, kb. 27 hl jutott tehát egyre-egyre, de nem egyszer akadtak 50—70 hl-es, a borvidékek viszonylatában is tekintélyes termések. (A 10 hl-en felüli termést országosan már gazdagarasztinak, egyben áruként értékesíthetőnek szokták minősíteni.) A környék híres borai, jó minőségű szőlei messzelakó polgárok-parasztok számára is kívánatosak voltak: a századforduló előtt 90—100 másutt lakó gazda adózott szenci szőlei után, köztük bécsi, pozsonyi nagyszombati polgárok. Tekintélyesnek kell mondanunk a szántóvető munkából származó jövedelmet is: az adott időben Szencen 4,500 képes évi átlagtermés oszlott meg kb. 140 háztartás közt, ebből hozzávetőleg 3000 kepe volt búza, s az mintegy 4000 q kenyérgabonát hozhatott, egy családra

29 q-t, ekkora mennyiség pedig már ismét a gazdagparaszti színvonal határát súrolta; bizonyos, hogy az ennél többet termelők búzája jelentős százalékbán került piacra. Nagy biztonságot jelentett a termelők számára a szőlőterület egészének s a szántók nagy részének, az ún. örökszántóknak a fennálló feudális keretek között maximálisan szabad, polgári jellegű birtoklása, örökíthetősége és elidegeníthetősége, ami hitelképességüket is növelte. A családok jó része rendelkezett a műveléshez szükséges igaróval, 1632-ben egy-egy jobbágyháztartásra átlagosan három, egy-egy zsellércsaládra egy marha s még némi lóállomány jutott.

Településeink városiasodásának, fejlettségének legfontosabb ismérvei közé számítani e korban a bennük élő mesteremberek számát, valamint az iparágak számát és differenciáltságát. Szencen — ahol jobb híján be kell érnünk a családnevekből kikövetkeztethető foglalkozáselemzéssel — 1581-ben 345 adózó (bortermelő) közül 85 (25%), 1632-ben 253 úrbéres közül 82 (33%) volt iparúzó. Az utóbbiak már nagyobb részükben zsellerek, jónéhányuk tehát feltehetőleg teljesen elszakadt a mezőgazdasági termelő munkától. (A 16. század végén még aligha jutott el ideig a fejlődés.) Az iparágak száma 1581-ben 21, 1632-ben 14, messze fölötte az átlagfalu iparág-mennyiségének. Legtöbbjük mindkét időpontban a textil-, bőrkikészítő-, fa-, fém- és húsipart műveli, a finomabb specializálódást ij-, lakat-, süvegyártók, szűcsök, csészárok képviselik.

A helyben gyártott ipari termékek értékesítésére Szenc hétfői hetivásárain és évi nagyvásárain kínálkozott a legjobb alkalom, akárcsak a családi szükségletet a lakók jó részénél tekintélyesen felülmúló gabona- és különösen bortermés eladására vagy az állatszaporulatára. (Az utóbbiakra a helyi kocsmákban és mészárszékekben is.) A már említett „átmeneti” helyzet kísért itt is: ezek a nagyhírű szenci sokadalmak, amelyeknek pedig igen messziről jött, pénzes látogatói is voltak, nem vehették fel a versenyt a pozsonyiakkal vagy más civitasokéval, ahol hatalmas tételekben vásárló külföldi kereskedők is megfordultak, mint ahogyan a királyi városok patrícusainak egy része is hivatásos kereskedőként tartott kapcsolatot több országgal. De másfelől éppen a szenciek voltak (többi mezőváruunkhoz hasonlóan) legfőbb közvetítői, mindenekelőtt vásáraikon, tágas körzetük megannyi falva mezőgazdasági terméneinek, más városok iparcikkeinek is.

Mivel a jövedelemszerzés főnt említett forrásai közül egy háztartás akár három-négyből együtt is merített (pl. szőlő- és gabonatermelésből, marhatartásból, iparból), s a családok többsége termelt piacra, folytatott a termelés mellett árusí tevékenységet is, így — éppen a 16. század második felének békés évtizedeiben — számos szenci familia jutott el a civisi jómód magas fokára. Ennek a tendenciának Szencen is, mint más mezővárosokban, törvényszerűen egy ellenkező irányú fejlődés felelt meg: ahova olyan sok szegény ember is egybegyülekezett a környékről, ott magasba szökött a zsellérek, a nincstelen bérmunkások arányszáma, s az utóbbiak éppen a meg-gazdagodottaknál találtak jó munkaalkalmat.

A termelőmunka zavartalan, folyamatos eredményességét és különösképp az 1570—80-as évek nagy gazdasági fellendülését Szencen egészen 1587-ig még a kisebb terméssingadozások vagy tűzkárok is alig háborgatták. Akkor azonban előbb a bortermelésben állt be valamilyen — eddig pontosan nem ismert okokra visszavezethető — válság, és ez a terméseredményeket évtizedeken át az addigiak felére-harmadára szállította le. Az így bekövetkezett erős jövedelemcsökkenést a gabonatermés időleges emelkedése alig ellensúlyozta. (A malmok száma bizonyára ekkor növekedett meg úgy, hogy utóbb az ötöt is elérje.) Majd még szomorúbb idők következtek: a háború kitérését követően, 1594-től az ellenséges pusztítás, a gazdák és családjaik kényszerű időleges elköltözése, az ennek következtében beálló termés-

kiesés már mind gyakoribbá vált, egyre tovább sorvasztotta a lakosság anyagi erőit, majd számát is. 1598 után rohamosan zuhant az adóztatható szenci porták száma, még a vele együtt pusztuló Pozsony megyei falvakhoz viszonyítva is (az 1598. évi 329 házról 1602-ig 80-ra, 1604-ig 50-ra), és az 1605-i égest követően elérte a mélypontot (5 adózó ház); csupán az 1608-i békekötés után kezdődhetett a lassú újjáépülés.

A szenci agrikultúra és művesmesterségek tündöklésének-hanyatlásának évtizedei még élesebb megvilágításban mutatkoznak meg egy-egy helyi cívis-háztartás változó üzemmenetének tükrében. Ezúttal a kutatónak némi szerencséje van: nem kell képzeletbeli család-modellt konstruálnia, hiszen sok más között rendelkezésre állnak id. Molnár Albert (az író apja) háztartásának a dézsmaszedőktől évtizedeken át gondosan följegyzett terméseredményei, annyira, hogy még a családi levelezés anyagi helyzetre utaló adatai is ellenőrizhetők. Egyik legfontosabb jövedelemforrás Molnár Albert számára is bortermelése volt: az 1576 és 1586 közti évek egy kivételével neki is mindvégig bőséges (45—127,5 akós = kb. 24,5—69,25 hl-es) termést hoztak, s közben betakarított gabonájának mennyisége is elérte a 20—60 képét (a kenyérgabonáé a 20—50 képét, hozzávetőleg 27—67 q magravalót); a családnak eszerint már bor- és gabonajövedelme is mindenkor felülmúlta a községi átlagot. Ami ezt a jövedelmet kiegészítette, a Dictionarium ajánlásában említett két malomból és a közelebről nem ismert mercaturából származó haszon, az számszerűen egyelőre nem megfogható, de bizonyára vetekedett az előbbiekkal. Dézsma és borkilenced, census és szolgáltatások beadása után még mindig legalább 15 hl bor, 20 q kenyérgabona maradt elfogyasztásra, ill. nagyobb részben értékesítésre a familiának. Nem kétséges, hogy a családfő sokágú üzemkomplexusában állandó és alkalmi bér munkásokból is jónéhányat foglalkoztatott.

Az 1587. évtől kezdődően Molnárék bortermése ugyanúgy töredékére csökkent a korábbiak, ahogyan legtöbb gazdatársuké (5—15 akó, azaz 2,7—8 hl körüli mennyiségekre, csupán kivételes években érte el a 30—40 akót, a 16—22 hl-t), párhuzamosan gabonahozamuk valamelyes átmeneti emelkedésével. Molnár Benedek tehát (az író bátyja) nem sokat túlzott, amikor 1591-ben és 1592-ben, az apjával való megosztozás idején, nagy szegénységükről írt, vagy arról, hogy apja „immár szolgát sem fogadhata takarodásra”. Még kevésbé túlzott 1596-ban: az sok háborúságnak miatta ... meg szegínkedtünk, az sok hadakozó nép miatt ... elúntuk a rájuk való költséget és a sok hordozkodást egy helről más helre, faluról falura. Nem sokkal a századforduló nyomorúságos éveit, majd az öreg Molnár Albert 1603-ban bekövetkezett halála után, Szenc romlásával egyidejűen a Molnár család is szétszóródott. Benedek 1610-ben zsellérként nyomorgott egy közeli faluban.

A mezővárosi communitas, amelynek az idősebb Molnár Albert egyik tekintélyes tagja volt, autonómiája birtokában megannyi közösségi ügy intézéséért volt felelős, ha nem is olyan méretekben és jogkörrel, mint a királyi városok polgár-vezetősége. Az évente választott bíró és tanács mindenekelőtt anyagi ügyekért felelt: a három nyomásban művelt, földközösségi földek helyes elosztásáért, a köztulajdonban tartott városi földek, szőlők, erdők megfelelő kihasználásáért, a vendégfogadó vagy a kocsmá üzemeltetéséért, a közösen fizetendő szolgáltatások beszedéséért. Ők kellett, hogy vállalják az alsófokú igazságszolgáltatás feladatát, a városi közösség jogainak védelmét az úrral és helybenlakó tisztartóival szemben, s egyidejűen az úr parancsainak végrehajtására is kényszerültek. Az úrbéresek együttesén belül a tanács természetesen a jómódúak érdekeit képviselte, akiknek szűk köréből — nagycívis-dinasztiákból — tagjai is kikerültek, s a belső rend fenntartása egyértelmű volt a hatalom gyakorlásából kizárt szegényebb polgárok meg a korlátozott jogú

zsellérek, mesterlegények, napszámosok kordában tartásával. Bíró és tanács hatalmára utal az egyetlen olyan kis történet (Bél Mátyás leírásában maradt ránk), amely egy egykori közösségi életnek s a környékeliek tréfálkozó kedvének őrizi emlékét, a vetést leelő galambok elleni panaszárol, az ellenük hozott ítéletről és annak végrehajtásáról.

A reformáció és a vallásháborúk korában a szenci polgárok számára érthető módon egzisztenciálisnak tűnt hitük szabad gyakorlása, annak tűntek a helyi egyház- és iskolaszervezet problémái. A döntő százalékában magyar anyanyelvű mezőváros (számottevőbb német és minimális szlovák kisebbséggel) még a Salm-család uralma idején csatlakozott az árutermelő nagy magyar mezővárosokban a 16. század gazdasági fellendülése idején mindenütt uralkodóvá vált kálvini irányhoz; az 1590-es években beiktatott új földesúr, Thurzó Szaniszló azonban lelkes, tanító eltávolításával és új szlovák pap beültetésével visszatérítette eklézsiáját a lutheri irányhoz, több évtizedes meghasonlás magvait hintve el ezzel a helybeliek között.

A mindenkori egyház irányítása alatt működött az iskola: Szencnek Molnár Albert születése idején immár sok évtizedes múlta visszatekintő iskolája. Akkor, az 1570-es években Pozsony megye területén a két királyi városon kívül mindössze 7 helységben volt iskola (a számos oppidum közül csak ötben), a környék legnagyobb mezővárosa tehát nemcsak gazdasági-kereskedelmi, hanem jelentős kulturális miszsiót is teljesített, de ahogyan az egyik, úgy a másik területen is az „átmenetiség”, a „közbeeső helyzet” jellegével: a szenci iskola a helybeli és a környező falvakból összegyülekező diákjainak javát, alapfokú és részben középfokú tanulmányaik befejezése után, távoli városok magasabb iskoláiba kellett, hogy továbbküldje. Az egykori szokásnak megfelelően Szencen is szőlőket, földeket rendeltek az iskola fenntartására, a mester jobb megélhetésére.

Hogy a szülőhely egyháza és iskolája mit jelentett a 16 éves korában idegenbe szakadt Molnár Albert számára, az eddig sem volt ismeretlen. De mit vihetett magával még, emlékként, tanulásgként a Molnár-házból, a városból és a szenci társadalom irányító-közösségéből? Mindenekelőtt egy kisváros képét, amelyik, még ha nem is vetekedett az igazi szabadvárosokkal, a mezőgazdaság és ipar zavartalan prosperitása jóvoltából s a kiváltságok és biztosított polgárius birtoklásviszonyok folytán évről-évre gazdagodott, csinosodott, látványos vásáraitra mind több embert vonzott maga termelte áru értékesítésére, s lassanként minden konkurensét megelőzte. Megőrizhette azután Molnár a közös városi gazdálkodás és igazságszolgáltatás koncentrált munkáját végző tanács emlékét, s a bíróét, amint földesúri vagy kincstári tisztekkel alkuszik és kedvezményeket próbál kicsikarni az úrbéresek számára. Végül szükségképp megőrizte egy, számos termelőát összefogó, gazdag civis-háztartás képét, ahol a molnár- és ácsipar mindennapos teendőit párhuzamosan kellett végezni-végeztetni a sokholdas szőlők és gabonaföldek művelésével s a természetfölösleg eladásával, de ahol ugyancsak évről-évre nőtt a jólét. Mindez alighanem biztosságerzetét, vállalkozó kedvét növelte, s a nagy lehetőségek reményét adta neki.

* *

Hogy a születő európai kapitalizmus polgárának, a minden percét Istennek tetsző vagyongyűjtésre fordító kereskedőnek-gazdának életvitele és gondolkodásmódja mennyire összefonódott a kálvini ideológiával, azt a kutatás már évtizedekkel ezelőtt bizonyította, akárcsak hazai viszonylatban azt, hogyan talált utat a méliusz reformáció gazdagodó alföldi mezővárosaink „áros” embereihez.

Nem kétséges, hogy Szencen, szerényebb keretek közt és kevesebb szervezettséggel, ugyanezek a folyamatok mentek végbe, bár nem sokkal utóbb egy kis „el-

kanyarodás” is megkezdődött. A gazdasági fejlődés 1587 utáni megroppanásáról azonban Molnár Albert már csak szülővárosától többé-kevésbé elszakadva értesülhetett, s ez talán még ízelítőt adott neki a nehézségekkel való megküzdés próbájából. De a helyi református egyház alig valamivel később bekövetkezett háttérbe szorításának híréről már csak egy idegen világban s egy igazi európai szintű városban értesült, ahol azt építették benne tovább, aminek alapjait a szülőföld és a gyermekkor élményei rakták le.

A levéltári források, amelyekre az előadás szövege épült, a következők: az első katonai felmérés megfelelő Pozsony megyei szelvénye (másolata a Hadtörténelmi Intézet térképtárában), a semptei uradalom 1632. évi urbáriumuma (Orsz. Levéltár, *Urbaria et conscriptiones*: E. 156. 55/59), Pozsony megye rovásadóösszeírásai (Orsz. Levéltár, *Conscriptiones portarum*: E. 158, XXXI—XXXIII. köt.), Pozsony megye bor- és gabonadézsmajegyzékei (Orsz. Levéltár, *Regesta decimarum*: E. 159. 116—121. cs.). A kiadott anyagból Dézsi Lajos ismert könyvein kívül (*Szenczi Molnár Albert 1574—1633*, Bp. 1897, *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*, Bp. 1898.) Bél Mátyás *Notitiájának* I. kötetére (*Notitia Hungariae novae geographico-historica, prima pars*, Viennae 1735.), a magyar városok középkori helyzetét illetően Bácskai Vera összefoglalójára (*Magyar mezővárosok a 15. században*, Bp. 1965.) hivatkozunk.